

STANISŁAW SUDOL

KOSZTY PRODUKCJI PRZEDSIĘBIORSTWA PRZEMYSŁOWEGO A SPOŁECZNE KOSZTY PRODUKCJI

I. SPOŁECZNE KOSZTY PRODUKCJI I KOSZTY PRODUKCJI PRZEDSIĘBIORSTWA

Społeczne koszty produkcji i koszty produkcji przedsiębiorstwa są odrębnymi kategoriami ekonomicznymi, pierwsze są kategorią makroekonomiczną, a drugie — kategorią mikroekonomiczną.

Społeczne koszty produkcji są przedmiotem szczególnego zainteresowania ekonomii politycznej socjalizmu i polityki ekonomicznej, dyscyplin rozpatrujących problemy ekonomiczne głównie w szerokiej skali, w skali gospodarki narodowej. Bez tej kategorii ekonomicznej niemożliwe byłoby ekonomiczne rozumowanie. Niemożliwe by też było przeprowadzenie z pozycji całej gospodarki narodowej rachunku ekonomicznego przedsięwzięć gospodarczych, np. inwestycji, struktury produkcji czy eksportu wyrobów, gdyż społeczne koszty produkcji są nieodzownym elementem tego rachunku.

Marks nazywa koszty społeczne rzeczywistymi kosztami społeczeństwa, w przeciwieństwie do kosztów ponoszonych przez kapitalistyczne przedsiębiorstwa. Kosztami społecznymi jest ogół dóbr, które musi wydatkować społeczeństwo dla osiągnięcia danego efektu. W odniesieniu do tych nakładów Niemczynow używa określenia „nakłady produkcji gospodarki narodowej” (narodnochozjajstwiennyje izdierzki proizwodstwa)¹.

Problemem o dużej wadze teoretycznej i dużych implikacjach dla praktyki gospodarczej jest sposób rozumienia nakładów społecznych. Nie analizując tu bliżej tego zagadnienia (nie mieści się ono w granicach kompetencji autora niniejszego artykułu) pragnę tylko wyjaśnić, że pod pojęciem społecznych kosztów produkcji będzie się tu rozumiało zarówno wydatkowanie strumienia pracy społecznej, jak również opłaty za korzystanie z innych niż praca czynników produkcji, jak ziemia, środowisko przyrodnicze, zasoby środków trwałych i obrotowych.

Koszty produkcji przedsiębiorstwa, stanowiące przedmiot zainteresowania szczególnie ekonomiki przedsiębiorstwa, finansów i rachunkowości,

¹ Por. W. S. Niemczynow, *Stoimost i cena pri socyализmie*, Woprosy Ekonomiki 1960, nr 12.

wyrażają indywidualne, wymierne nakłady zasobów majątkowych przedsiębiorstwa na realizowany w nim proces produkcyjny. Nakłady te mogą być związane bądź z zużyciem, bądź z zaangażowaniem w procesie czynników produkcji.

Koszty produkcji przedsiębiorstwa socjalistycznego wynikają z istnienia w gospodarce socjalistycznej stosunków towarowo-pieniężnych. Jako kategoria ekonomiczna spowodowane są one nieodzownością odtworzenia przez przedsiębiorstwo wydatkowanych środków majątkowych, co — w warunkach ekonomicznego wyodrębnienia w gospodarce narodowej i wynikającej z tego samowystarczalności finansowej — zapewnia ciągłość procesu produkcyjnego.

W skład kosztów przedsiębiorstwa mogą wchodzić zarówno te nakłady majątkowe przedsiębiorstwa, których poniesienie przez przedsiębiorstwo oznacza równocześnie fakt powstania społecznych kosztów wytwarzania, jak i te nakłady, które z punktu widzenia gospodarstwa narodowego nie stanowią ani zużycia pracy żywej, ani uprzedmiotowionej, ani opłaty za korzystanie z innych czynników produkcji, a są elementami podziału dochodu narodowego. Dla przedsiębiorstwa jest najzupełniej obojętne, jaki charakter z punktu widzenia gospodarki narodowej mają ponoszone przez nie nakłady. Wszystkie składniki kosztów mają dla przedsiębiorstwa jednakowy charakter i jednakowo wpływają na jego postępowanie.

Nie ma żadnego uzasadnienia postulat, aby z kosztów przedsiębiorstwa eliminować te wszystkie elementy nakładów tylko z tego względu, że nie można ich zaliczyć do kosztów społecznych. Realizacja tego postulatu byłaby sprzeczna z zasadą reprodukcji zużytych środków majątkowych przedsiębiorstwa. Odwrotnie — należy postawić postulat uwzględniania w rachunku kosztów przedsiębiorstwa pełnych jego nakładów na produkcję, niezależnie od charakteru poszczególnych ich elementów w ujęciu makroekonomicznym.

II. ZALEŻNOŚĆ ZAKRESU KOSZTÓW PRZEDSIĘBIORSTWA OD SYSTEMU ZARZĄDZANIA GOSPODARKĄ NARODOWĄ I OD POLITYKI EKONOMICZNEJ PAŃSTWA

Zależność zakresu kosztów przedsiębiorstwa, tzn. czy koszty te obejmują takie lub inne elementy nakładów społecznych, od aktualnego systemu zarządzania gospodarką narodową oraz od prowadzonej przez państwo polityki ekonomicznej jest niewątpliwa². Widomym wyrazem za-

² Mówiąc o niemożności zobiektywizowania pojęcia kosztów wychodzi Wakar ze stwierdzenia zależności składu kosztów od formuły rachunku w gospodarce narodowej. Traktowanie kosztów jako wielkości obiektywnej określa Wakar fetyszowaniem kosztów — A. Wakar, *Morfologia bodźców ekonomicznych*, Warszawa 1963, s. 115 - 118 i 133.

leżności zakresu kosztów produkcji przedsiębiorstwa od modelu zarządzania gospodarką narodową oraz od polityki ekonomicznej państwa są zmiany w składzie i wysokości kosztów przedsiębiorstw w przekroju lat, na skutek zmian zachodzących w tym zarządzaniu i w tej polityce.

Innym wyrazem zależności kosztów przedsiębiorstw od modelu zarządzania gospodarką narodową oraz od polityki gospodarczej państwa są różnice w zakresie, w składzie kosztów przedsiębiorstw w różnych krajach socjalistycznych. Stanowi to jedną z trudnych do usunięcia przeszkód w międzynarodowej analizie kosztów produkcji³.

Czynniki modelowe i polityczno-gospodarcze, wpływające na zakres elementów wchodzących w skład kosztów przedsiębiorstwa, trudno jest poklasyfikować, gdyż choć różnią się między sobą, to w pewnej mierze pokrywają się. Wstępnie można zaproponować następujący podział tych czynników:

- system (model, struktura) zarządzania gospodarką narodową,
- stosowanie lub niestosowanie określonych instrumentów ekonomicznych,
- prowadzenie określonej polityki socjalnej.

Wszystkie te elementy mają swe odbicie w systemie finansowym gospodarki narodowej, a szczególnie w systemie finansowym przedsiębiorstw. Przepisy finansowe tworzące ten system określają, jakie elementy nakładów są ponoszone przez przedsiębiorstwa z odniesieniem ich w ciężar kosztów lub w ciężar akumulacji finansowej, a jakie są ponoszone przez inne podmioty gospodarcze nie będące przedsiębiorstwami. Można więc powiedzieć, że o zakresie kosztów przedsiębiorstwa decyduje nie ono samo, a Ministerstwo Finansów — główny konstruktor przepisów finansowych.

Przystępując do bardziej szczegółowego omawiania systemu zarządzania gospodarką narodową, jako czynnika wyznaczającego zakres kosztów przedsiębiorstwa, należy wskazać przede wszystkim na zależność zakresu kosztów przedsiębiorstw od stopnia centralizacji lub decentralizacji zarządzania gospodarką narodową. Jako przykład niech posłuży „lokalizacja” decyzji w zakresie postępu technicznego.

Postęp techniczny w produkcji może być niejako wewnętrzną sprawą samych przedsiębiorstw przemysłowych, które inicjują, organizują i finansują prace mające na celu podniesienie na wyższy poziom swej techniki. W takiej sytuacji koszty postępu technicznego obciążają koszty produkcji tych przedsiębiorstw. Zawsze jednak pewne prace w zakresie postępu technicznego prowadzone są nie bezpośrednio w samych przedsię-

³ W pracy zbiorowej pod redakcją O. Bogolomowa, *Efektywność międzynarodowego socjalistycznego podziału pracy*, Warszawa 1967, s. 238, mówi się o osiągnięciu porównywalności składu kosztów własnych między krajami. Znajdujemy w tej pracy pełne zrozumienie zależności składu kosztów od modelu gospodarki narodowej i od polityki gospodarczej państwa.

biorstwach przemysłowych, które później wykorzystują w produkcji wyniki prac nad postępowaniem technicznym, a w wyspecjalizowanych komórkach naukowych, naukowo-badawczych czy naukowo-doświadczalnych. W warunkach centralizacji decyzji w komórkach tych umieszcza się dużą część prac nad postępowaniem technicznym. Koszty tych prac mogą być później finansowane, przynajmniej częściowo, przez przedsiębiorstwa przemysłowe w postaci pokrywania wystawianych przez te wyspecjalizowane komórki naukowe faktur za dostarczoną przedsiębiorstwom dokumentację techniczną lub inne świadczenia. Finansowanie tych prac może też być dokonywane z funduszu celowego powstałego z narzutu na koszty przedsiębiorstw, co w określonym zakresie występuje aktualnie we wszystkich europejskich krajach socjalistycznych. Prace nad postępowaniem technicznym prowadzone czy to w instytutach lub laboratoriach badawczych, czy w innych tego rodzaju komórkach mogą być jednak finansowane nie przez przedsiębiorstwa, a ze środków budżetowych określonych jednostek administracyjnych lub ze scentralizowanych funduszy na postęp techniczny utworzonych z dotacji budżetowych. W związku z tym nakłady na postęp techniczny mogą nie obciążać kosztów produkcji przedsiębiorstw. O przyjęciu takiego czy innego rozwiązania odnośnie do „lokalizacji” decyzji co do postępu technicznego i w konsekwencji co do jego finansowania decydują praktyczne względy tworzenia jak najkorzystniejszych warunków dla realizowania postępu technicznego.

Innym przykładem wpływu systemu zarządzania gospodarką narodową na zakres kosztów przedsiębiorstwa może być ustawienie drugiego ogniwa w organizacyjnej strukturze przemysłu. Jednostkami bezpośrednio nadrzędnymi nad przedsiębiorstwami w przemyśle kluczowym były w latach 1950-1958 centralne zarządy przemysłu, będące jednostkami budżetowymi ministerstw. Utworzone w roku 1958, zamiast centralnych zarządów, zjednoczenia przemysłu mają inny charakter niż centralne zarządy i są finansowane ze środków uzyskiwanych z narzutów na koszty przedsiębiorstw. Wprowadzenie tych narzutów na utrzymanie zjednoczeń spowodowało podwyższenie kosztów przedsiębiorstw. Jest to bardzo ewidentny przykład wpływu organizacji gospodarki narodowej na zakres kosztów przedsiębiorstw.

Wprowadzenie w 1960 roku koordynacji branżowej i instytucji zjednoczeń wiodących było źródłem wystąpienia w kosztach przedsiębiorstw objętych koordynacją branżową nowego elementu kosztów, a mianowicie opłat na rzecz zjednoczenia wiodącego.

Jednym z elementów kosztów przedsiębiorstw w Polsce są płacone przez nie składki ubezpieczeń społecznych pracowników. Składniki te są źródłem tworzenia funduszy służących do finansowania świadczeń dla pracowników z tytułu ubezpieczenia społecznego. Jest oczywiście możliwe inne modelowe ustawienie finansowania świadczeń z tytułu ubezpieczenia społecznego, np. w postaci finansowania tych świadczeń wprost

z budżetu państwa. Gdyby taka zmiana modelowa została wprowadzona, to koszty wszystkich przedsiębiorstw zostałyby obniżone o dość znaczne kwoty.

A teraz podam kilka przykładów wykazujących, że wprowadzenie określonych nowych instrumentów ekonomicznych, ich modyfikacja lub rezygnacja z nich mają wpływ na zakres kosztów przedsiębiorstw:

— Wprowadzenie oprocentowania zasobów środków trwałych i ewentualnie także zasobów środków obrotowych rozszerza zakres kosztów przedsiębiorstw, z tym, że w zależności od przyjętego rozwiązania oprocentowanie to może być odnoszone nie w koszty, a w ciężar akumulacji przedsiębiorstwa.

— Zastąpienie dotacyjnego systemu finansowania inwestycji systemem finansowania kredytowego, co prowadzi do obciążenia kosztów przedsiębiorstw oprocentowaniem kredytów inwestycyjnych.

— Wprowadzenie zmiany w zakresie sposobu finansowania remontów kapitalnych. W krajach socjalistycznych tradycyjnie koszty remontów kapitalnych pokrywane były z funduszu inwestycyjno-remontowego, powstającego głównie z części odpisów amortyzacyjnych. W ostatnich latach w większości z nich przeszło się na finansowanie tych remontów ze środków obrotowych w ciężar kosztów, co rozszerzyło ich zakres.

— Obciążenie przedsiębiorstw nakładami na ochronę i adaptację środowiska przyrodniczego zagrożonego zniszczeniem lub uszkodzeniem na skutek działalności produkcyjnej. Moment ten będzie miał w przyszłości poważny wpływ na koszty, powodując ich wzrost.

Pragnę w tym miejscu nieco obszerniej omówić wpływ stosowania takiego instrumentu ekonomicznego, jakim jest forma wynagrodzenia pracowników za pracę, na zakres kosztów własnych przedsiębiorstwa.

W przedsiębiorstwach socjalistycznych wynagrodzenie pracowników za pracę ma najczęściej formę płacy. W stosunku do pracownika spełnia ona funkcję dochodową, a w stosunku do przedsiębiorstwa — funkcję kosztową. Wynagrodzenie za pracę może mieć jednak również inną formę, a mianowicie formę udziału pracowników w dochodzie przedsiębiorstwa. Wynagrodzenie takie nie stanowi elementu kosztów przedsiębiorstwa, a element podziału jego dochodu. „W niektórych krajach socjalistycznych przedstawia się w ogóle fundusz płac z rachunku kosztów na rachunek efektów”⁴. Wynagrodzenie jako element podziału dochodu przedsiębiorstwa stanowi w Jugosławii ważną formę wynagradzania pracowników za pracę. Wynagrodzenia te nie tworzą kosztów przedsiębiorstwa, zostały bowiem całkowicie przerzucone do rachunku podziału.

W Polsce wprowadzenie w swoim czasie instytucji funduszu zakładowego, jako instrumentu ekonomicznego, spowodowało, że część wynagrodzeń za pracę znalazła się w przedsiębiorstwach poza rachunkiem kosz-

⁴ Z. Morecka, *Rola płac i zadania polityki płac w socjalizmie*, w: *Problemy teorii gospodarki socjalistycznej*, Warszawa 1970, s. 415.

tów. Gdyby realizowano politykę zwiększania wynagrodzenia w postaci udziału w zyskach, przy równoczesnym zmniejszaniu udziału wynagrodzenia w postaci płac, powodowałoby to — przy stałości innych czynników — spadek kosztów własnych przedsiębiorstw. Ilustruje to jeszcze raz tezę o zależności zakresu kosztów przedsiębiorstwa od stosowania określonych instrumentów ekonomicznych.

Polityka socjalna prowadzona przez państwo ma też wpływ na zakres elementów wchodzących w skład kosztów przedsiębiorstwa. Polityka, określająca zakres społecznych funduszy spożycia, decyduje m. in. o tym, jakie świadczenia na rzecz zatrudnionych ponosi przedsiębiorstwo, a jakie inne organy gospodarki narodowej, nie będące przedsiębiorstwami. I tak np. koszty utrzymania przyfabrycznych ośrodków zdrowia, przyzakładowych szkół zawodowych oraz ich internatów pokrywane są obecnie w Polsce z budżetu, a przedsiębiorstwa ponoszą tylko niektóre świadczenia na rzecz tych placówek. Istnieje jednak możliwość wprowadzenia zmian w tym zakresie, polegających m. in. na tym, że wszystkie nakłady związane z prowadzeniem przyfabrycznych ośrodków zdrowia, szkół i internatów pokrywać będą same przedsiębiorstwa lub odwrotnie — wszystkie nakłady pokrywane będą z budżetu. Różnice w polityce socjalnej różnych krajów są przyczyną zróżnicowania udziału w kosztach przedsiębiorstw tzw. pozapłacowych elementów kosztów pracy.

Socjalne świadczenia przedsiębiorstwa na rzecz pracowników mogą w całości obciążać jego koszty (albo w momencie ponoszenia tych świadczeń, albo przez specjalny fundusz na te świadczenia tworzony w ciężar kosztów) lub mogą w całości być pokrywane z zysku wygospodarowanego przez przedsiębiorstwo bądź wreszcie część tych świadczeń obciąża koszty przedsiębiorstwa, a część pokrywana jest z funduszu tworzego z części zysku.

W ostatnich latach wystąpiła w krajach socjalistycznych tendencja do odnoszenia większości nakładów przedsiębiorstwa związanych ze spożyciem zbiorowym na zmniejszenie zysku, z pominięciem kosztów. W Polsce widoczna jest tendencja odwrotna. W ramach zmian systemu finansowego przemysłu, wprowadzonych w życie początkiem roku 1971, włączono w koszty przedsiębiorstw szereg nakładów na spożycie zbiorowe, pokrywanych dotychczas z zysku. Fundusz socjalny i mieszkaniowy włączone są w ciężar kosztów w określonej relacji do osobowego funduszu płac.

Z powyżej przeprowadzonej analizy czynników wpływających na zakres elementów wchodzących w zakres kosztów wynika zrozumiały wniosek o niemożności zobiektywizowania pojęcia kosztów przedsiębiorstwa w tym sensie, że nie można w sposób enumeracyjny raz na zawsze ustalić, jakie elementy tworzą koszty przedsiębiorstwa, a jakie ich nie tworzą. Zakres tych elementów musi być zróżnicowany w czasie, tzn. że zakres ten będzie się zmieniał w zależności od zmian w systemie zarządza-

nia gospodarką narodową i od polityki ekonomicznej państwa, i w przestrzeni, tzn. że zakres ten — z powodu odmiennych warunków gospodarowania — będzie różny w różnych krajach, nawet o tym samym ustroju społeczno-politycznym.

III. WYRAŻANIE PRZEZ KOSZTY PRZEDSIĘBIORSTWA SPOŁECZNYCH KOSZTÓW PRODUKCJI

Społeczne koszty wytwarzania, aczkolwiek stanowią podstawowy parametr społecznego działania, są trudno mierzalne. We wszystkich rachunkach optymalizacyjnych przeprowadzanych w skali gospodarstwa narodowego daje się skwantyfikować z reguły nie wszystkie elementy kosztów społecznych, a dokładność pomiaru też często pozostawia dużo do życzenia. Wielu przykładów dostarcza praktyka obliczania efektywności ekonomicznej inwestycji czy efektywności eksportu wyrobów. Może to wynikać z niedostatków, a nawet błędów stosowanych metod obliczania tej efektywności (z trudności kwalifikacji określonych nakładów). Koszty społeczne mogą być nie tylko nie wyliczane, ale nawet nie uświadamiane w danym momencie.

Trudności pomiaru społecznych kosztów produkcji wynikają głównie z faktu wielu ogniw gospodarki narodowej. To co kosztuje wyprodukowanie jakiegoś dobra przez określone ogniwo gospodarki narodowej, nie oznacza jeszcze, że tyle to kosztuje gospodarkę narodową.

Koszty ponoszone w przedsiębiorstwach przemysłowych są bardzo często wykorzystywane w makroekonomicznych rachunkach efektywności, np. przy ustalaniu ekonomicznej efektywności inwestycji realizowanych przez „Centrum”, przy obliczaniu efektywności lokalizacji zakładów przemysłowych, przy wyznaczaniu efektywności ekonomicznej współpracy międzynarodowej itd. Okoliczność ta czyni niestęchanie ważnym problemem zgodności dynamiki i relacji kosztów przedsiębiorstw i kosztów społecznych. Każda niezgodność w tym względzie oznacza popełnianie określonych błędów w rachunkach makroekonomicznych.

W gospodarce socjalistycznej decydujące znaczenie ma dążenie do wyznaczenia i realizacji ogólnego optimum społecznego i to jeszcze w wielu zakresach w dłuższym horyzoncie czasowym. Podstawowe wybory ekonomiczne dokonywane są przez „Centrum” na podstawie rachunku makroekonomicznego. Okoliczności te „nie mogą w żadnej mierze oznaczać degradacji ani możliwości lekceważenia problemów rachunku mikroekonomicznego, krótkookresowego, typowego dla bieżącej działalności organizacji gospodarczych i przedsiębiorstw, chociażby w obliczu [...] faktu że właśnie przedsiębiorstwo stanowi podstawową komórkę socjalistycznych stosunków produkcji”⁵.

⁵ *Ekonomia polityczna socjalizmu. Zagadnienia wybrane*, Praca zbiorowa pod red. W. Wilczyńskiego, Warszawa 1973, s. 42.

Optima cząstkowe poszczególnych przedsiębiorstw, przy nakierowaniu ich przez „Centrum” poprzez parametry ekonomiczne na realizację optimum społecznego, mogą być wyznaczane i realizowane tylko poprzez rachunek mikroekonomiczny. „W krótkich okresach planistycznych właśnie jego mikroekonomiczny rachunek jest miarodajny dla wszystkich zamierzeń i przewidywań”⁶.

Mamy więc — z jednej strony — społeczne cele i kryteria gospodarowania w dłuższym okresie — z drugiej zaś — optymalizację cząstkową w krótkim okresie. Jest to konsekwencja wieloszczeblowości zarządzania i podejmowania decyzji gospodarczych. Wiąże się z tym kapitalny problem stwarzania warunków, aby optymalizacja cząstkowa była niesprzeczna z optymalizacją społeczną.

Koszty przedsiębiorstwa są elementem rachunków mikroekonomicznych przez niego przeprowadzanych i dlatego problem niesprzeczności rachunku makro- i mikroekonomicznego wiąże się z pytaniem, czy koszty przedsiębiorstwa mogą być reprezentantem kosztów społecznych.

Niezależnie od wniosku końcowego, do jakiego dalej dojdziemy, w przedmiocie zasadności wnioskowania o kosztach społecznych na podstawie kosztów przedsiębiorstw, trzeba stwierdzić, że wnioski takie wprowadza się w praktyce gospodarczej. Na podstawie wysokości i struktury kosztów, ponoszonych przez pojedyncze przedsiębiorstwa lub całe grupy przedsiębiorstw, wyprowadza się w konkretnym działaniu na różnych szczeblach kierowania i zarządzania gospodarką narodową cały szereg różnych wniosków, mających zastosowanie w sferze polityki przemysłowej.

Jako przykład niech nam posłuży podjęte w roku 1967 w przemyśle działanie mające na celu likwidację, a przynajmniej ograniczenie, występującej przy produkcji określonych asortymentów produktów stałej deficytowości. Spośród środków podejmowanych w tym względzie, przy dążeniu do obniżenia kosztów w przedsiębiorstwach, przewidywało się ograniczenie, a nawet zaniechanie dalszej produkcji określonych rodzajów wyrobów. Wychodziło się tu zapewne z założenia, że występowanie deficytowości produkcji, będące następstwem wysokich kosztów produkcji w przedsiębiorstwach, jest równoznaczne z ponoszeniem wysokich kosztów społecznych produkcji tych wyrobów, co uznaje się za społecznie nieuzasadnione. Rozumowanie to, a zatem i zastosowane działanie praktyczne, jest słuszne tylko wówczas, gdy deficytowość ta, jako zjawisko mikroekonomiczne, jest równoznaczna z występowaniem straty społecznej, a związek ten będzie występował tylko wówczas, gdy koszty przedsiębiorstw mogą stanowić podstawę wnioskowania o społecznych kosztach produkcji. Wynika z tego adekwatnie, jak ważne implikacje dla praktyki gospodarczej ma rozważany tu problem.

⁶ Ibidem, s. 109.

Powstaje pytanie, czy istotnie zgodny z rzeczywistością gospodarczą jest wyrażany nieraz optymistyczny pogląd, że istnieje zgodność dynamiki kosztów społecznych z dynamiką kosztów własnych produkcji przedsiębiorstw. A może bardziej uzasadniony jest pogląd, że koszty własne jednostki produkcji we wszystkich krajach RWPG, wskutek wielu przyczyn, są w dużym stopniu oderwane od rzeczywistych społecznych kosztów produkcji⁷, że są nie kosztami obiektywnymi, a manipulowanymi⁸?

Problem jest niezmiernie złożony, gdyż występuje cały szereg przeszkód w tym, aby koszty przedsiębiorstw mogły wyrażać koszty społeczne.

Pierwsza trudność polega na tym, że część kosztów społecznych związanych z wytwarzaniem nie znajduje odbicia w kosztach przedsiębiorstw. Niektóre koszty związane z produkcją realizowaną przez przedsiębiorstwa przemysłowe mogą być pokrywane przez inne jednostki organizacyjne, np. jednostki naukowo-badawcze, komórki administracji gospodarczej, rady narodowe ze środków budżetowych lub scentralizowanych funduszy celowych. Przykładem mogą być koszty infrastruktury przemysłowej dzielnicy miasta lub koszty badań techniczno-rozwojowych. Innym przykładem kosztów społecznych związanych z produkcją przemysłową mogą być koszty dewastacji środowiska przyrodniczego, które nie znajdują prawie wyrazu w kosztach przedsiębiorstw przemysłowych.

Rachunek kosztów przedsiębiorstw przemysłowych nie obejmuje tak ważnych kosztów społecznych związanych z produkcją, jak opłat zaangażowanych w nich zasobów środków trwałych i obrotowych w postaci ich oprocentowania oraz opłat rentowych za korzystanie z ziemi i innych zasobów przyrody.

Od niedawna podniesiono w Polsce problem, że w kosztach przedsiębiorstw nie występują pełne społeczne koszty reprodukcji siły roboczej w nich wykorzystywanej w postaci kosztów opieki lekarskiej okazywanej pracownikom i członkom ich rodzin w formie nieodpłatnej lub wydatków związanych z wychowaniem, oświatą i kulturą, pokrywanych przez państwo z budżetu.

Wzrost lub spadek kosztów wytwarzania występujący w przedsiębiorstwie nie zawsze musi być związany ze wzrostem lub spadkiem kosztów społecznych. Chodzi o to, że poprawa jakości wyrobu u producenta, związana z określonym podwyższeniem jego kosztów, może powodować obniżenie kosztów w przedsiębiorstwie-odbiorcy i użytkownika wyrobu. Może wystąpić, oczywiście, również sytuacja odwrotna.

Inną, jeszcze ważniejszą, podstawową przeszkodą wnioskowania o kosztach społecznych na podstawie kosztów przedsiębiorstw jest deforma-

⁷ Por. *Efektywność międzynarodowego ...*, s. 62.

⁸ Por. Z. Jaśkiewicz, *Manipulowanie wynikiem finansowym przedsiębiorstw państwowych jako przejaw finansów publicznych*, w: *Wynik finansowy przedsiębiorstwa*, Warszawa 1970, s. 36.

cyjne działanie cen. Ceny zużywanych przez przedsiębiorstwo środków produkcji mają, poza wielkością jego zużycia, istotny, wprost decydujący wpływ na poziom jego kosztów. Koszty przedsiębiorstwa są w dużej mierze funkcją cen. Oderwanie się cen wyrobów od kosztów wytwarzania, co w swoim czasie miało często miejsce, jest istotnym czynnikiem deformującym koszty przedsiębiorstwa i powodującym, że relacje między kosztami własnymi nie odpowiadały relacjom między kosztami społecznymi. Ceny nie oddające społecznych kosztów są źródłem złudzeń w rachunkach ekonomicznych, przyczyną ustalania pozornej wysokiej efektywności lub nieefektywności określonych działań i dokonywania na ich podstawie wyborów alternatyw niezgodnych z interesem społecznym⁹.

Deformacyjny wpływ cen środków produkcji na strukturę i poziom kosztów jest tym większy, im dalszym etapem produkcji społecznej zajmuje się dane przedsiębiorstwo. Deformacja ta będzie z reguły mniejsza w przemysłach surowcowych niż w przemysłach korzystających z produktów charakteryzujących się wysokim stopniem przerobu.

Widomy wyrazem deformacyjnego wpływu cen na wyrażanie przez koszty przedsiębiorstw kosztów społecznych było występowanie przed laty, przed reformą cen zaopatrzeniowych, nierentowności całych gałęzi przemysłu grupy A, jak górnictwo węglowe i hutnictwo. Ustalanie niskich, poniżej kosztów własnych, cen wyrobów hutniczych, opierające się na poglądzie, że ceny środków produkcji powinny być niskie, powodowało niskie kształtowanie się kosztów produkcji w przedsiębiorstwach przemysłu maszynowego. Przy wyciąganiu wniosków o relacjach między społecznymi kosztami produkcji stali i przetwórstwa maszynowego na podstawie kosztów ukształtowanych w tym okresie w przedsiębiorstwach przemysłu hutniczego i maszynowego popełnilibyśmy odpowiedni błąd. Niskie ceny węgla i przez to deficytowość przemysłu węglowego niekształcały koszty produkcji wielu wyrobów.

Poważny wpływ na poziom i strukturę kosztów przedsiębiorstw przemysłowych miała np. dokonana w lipcu 1960 r. największa z dotychczasowych reforma cen środków produkcji. Miała ona na celu likwidację nierentowności produkcji surowców, półfabrykatów, maszyn i urządzeń. Przez zmiany w kosztach wytwarzania przedsiębiorstw, przez ich urealnienie, reforma ta miała istotne znaczenie dla prawidłowości rachunku ekonomicznego przeprowadzanego na różnych szczeblach gospodarki narodowej, a w tym przede wszystkim w przedsiębiorstwach.

I później zmiany cen artykułów zaopatrzeniowo-inwestycyjnych oddziaływały na poziom i strukturę kosztów przedsiębiorstw przemysłowych. Poważne zmiany cen miały miejsce z dniem 1 stycznia 1967 r.

⁹ O niewłaściwościach i zafałszowaniu rachunku kosztów i wyników oraz pozornych efektach gospodarowania na skutek niewłaściwego ustalania cen mówi A. Melich w pracy pt. *Rachunek ekonomiczny w socjalizmie*, Warszawa 1971, s. 223.

Zmiany cen artykułów zaopatrzeniowo-inwestycyjnych zalecała uchwała V Zjazdu PZPR z listopada 1968 r. stwierdzając, że istniejący układ oraz wzajemne relacje cen tych artykułów nie odpowiadają nowym warunkom i potrzebom.

W reformie cen artykułów zaopatrzeniowo-inwestycyjnych, wprowadzonej w życie z dniem 1 stycznia 1971 r., zakładało się zbliżenie tych cen do rzeczywistych kosztów wytwarzania w kraju z zapewnieniem odpowiedniej akumulacji, zbliżenie ich relacji do relacji cen rynku światowego. Miała powstać w ten sposób sytuacja, w której będzie można w większym niż poprzednio stopniu wyprowadzać z kosztów przedsiębiorstw wnioski o społecznych kosztach produkcji. Poza innymi korzyściami, które wyniknęły z tej reformy, do istotnych należy ta, że zmienione ceny stanowią lepszy parametr do rachunku ekonomicznego w gospodarce narodowej.

Problem wymieniony w tytule tego punktu wiąże się integralnie z problemem cen. Należy postawić tezę, że im lepiej ceny produktów i usług oddają nakłady społeczne, tym w większym stopniu dynamika i relacje kosztów przedsiębiorstwa będą odpowiadać dynamice i relacjom społecznych kosztów wytwarzania.

W jeszcze większym stopniu niż ceny wyrobów w obrocie między różnymi ogniwami produkcji przemysłowej, a więc ceny zbytu surowców, półfabrykatów i dóbr inwestycyjnych, deformację społecznych kosztów powodowały i jeszcze w pewnym zakresie powodują ceny artykułów importowanych. Ceny krajowe tych artykułów, nie oddając społecznych kosztów ich nabycia, w większym lub mniejszym stopniu zniekształcają koszty w przedsiębiorstwach przemysłowych, które je zużywają. Pierwsza przyczyna tego to stosowana w Polsce przez szereg lat praktyka ustalania cen krajowych wielu artykułów importowanych nie w oparciu o ceny płacone za granicą, a na podstawie cen podobnych wyrobów produkowanych w kraju. Druga przyczyna leży w wysokości kursu dewizowego złotego. Relacje między jednostką pieniężną w obcej walucie a złotym mają istotny związek z problemem wyrażania przez koszty przedsiębiorstw przemysłowych społecznych kosztów nabycia produktów z importu. Ustalenie wysokich w stosunku do siły nabywczej złotego oficjalnych kursów dewizowych oznacza, że cena krajowa wyrobów importowanych, jako komponent kosztów przedsiębiorstw przemysłowych — nabywców produktów z importu, jest za niska w stosunku do społecznego kosztu nabycia tych wyrobów.

W związku z poważnymi ujemnymi skutkami dotychczasowej praktyki w zakresie cen zaopatrzeniowych artykułów z importu podejmuje się w Polsce i w niektórych innych krajach socjalistycznych (w najszerszym zakresie na Węgrzech) działania praktyczne mające na celu wprowadzenie kursu dewizowego jako realnej kategorii ekonomicznej. Wprowadzone przeliczniki stają się istotnymi czynnikami cenotwórczymi. Realizacja te-

go ma istotny wpływ na kształtowanie się cen krajowych wyrobów importowanych i koszty przedsiębiorstw przemysłowych.

Wprowadzenie w życie realnych kursów dewizowych rozpoczęto w Polsce w roku 1971 w ramach reformy cen zaopatrzeniowych. Otóż dla wielu podstawowych surowców importowanych stałe ceny zaopatrzeniowe ustalono w oparciu o tzw. importowane ceny transakcyjne, tzn. ceny zakupu w rublach lub dolarach (zależnie od strefy zakupu) przeliczone na złote obiegowe według kursu granicznego, jako maksymalnej „ceny” uzyskania w drodze eksportu wyrobów i usług jednostki dewizowej i powiększone o koszty prowizji centrali handlowej. Dla innych surowców importowanych oraz elementów kooperacyjnych i dóbr inwestycyjnych ceny zaopatrzenia będą ustalane indywidualnie również w oparciu o ceny transakcyjne. Nowe ceny artykułów z importu zostały z kolei uwzględnione przy ustalaniu cen wyrobów wytwarzanych z surowców czy półfabrykatów importowych. Przedstawiony powyżej krótki obraz cen zaopatrzeniowych produktów z importu ewidentnie potwierdza związek problemu wnioskowania o kosztach społecznych na podstawie kosztów przedsiębiorstw z problemem cen.

Wielu autorów widzi przeszkodę w wyrażaniu kosztów społecznych wytwarzania przez koszty przedsiębiorstw nie w tym, że w kosztach przedsiębiorstw nie znajduje wyrazu szereg elementów kosztów społecznych i nie w deformacyjnym działaniu cen, a w tym, że w kosztach przedsiębiorstw — poza nakładami poniesionymi z tytułu zużycia w procesie produkcji pracy żywej i uprzedmiotowionej — występują także takie nakłady, które nie reprezentują tego zużycia. Autorzy ci wysuwają więc postulat oczyszczenia kosztów przedsiębiorstwa z tych nakładów. Dopiero w ten sposób oczyszczone koszty przedsiębiorstwa będą właściwą podstawą informacji o kosztach społecznych.

Wysuwający postulat oczyszczania kosztów przedsiębiorstw z nakładów nie reprezentujących zużycia pracy żywej lub uprzedmiotowionej uważają, że istnieje bezpośredni związek między kosztami przedsiębiorstwa a kosztami społecznie niezbędnymi, określającymi wartość wyrobów, że koszty społecznie niezbędne są po prostu przeciętną kosztów indywidualnych przedsiębiorstw. Z tego też powodu uważają oni, że nie stanowią elementu kosztów własnych przedsiębiorstwa te jego nakłady, które nie reprezentują zużycia pracy żywej lub uprzedmiotowionej, stanowiąc element produktu dla społeczeństwa. Wypowiadają się przeciw — jak określają — maksymalistycznej tendencji zaliczania nakładów przedsiębiorstwa do jego kosztów. Domagają się oni, aby praktyka gospodarcza przy ustalaniu składu kosztów przedsiębiorstwa przestrzegala ich teoretycznej formuły jako nakładów indywidualnie niezbędnych.

Pomijając inne momenty (pełna prezentacja tych poglądów i ich analiza wymagałaby dużo miejsca), pragnę stwierdzić, że zwolennicy powyższych poglądów reprezentują przestarzały pogląd na zakres kosztów

społecznych. Szereg kwestionowanych przez nich elementów kosztów przedsiębiorstwa, jak odsetki od zaciągniętych kredytów bankowych, czynsze lub niektóre podatki mają charakter cen (opłat, świadczeń) za korzystanie przez przedsiębiorstwo z czynników produkcji. Winny one być elementem kosztów przedsiębiorstw i wyrażają konkretne koszty społeczne korzystania z ograniczonych czynników produkcji.

Nieadekwatność wyrażania przez koszty przedsiębiorstw przemysłowych społecznych kosztów wytwarzania, rozbieżności między dynamiką i relacjami w zakresie tych dwóch kategorii kosztów są faktem. Wydaje się jednak, że wnioski praktyczne z tego stwierdzenia powinny być różne w zależności od skali przedsięwzięć gospodarczych, których koszty dotyczą i od lokalizacji decyzji w strukturze zarządzania gospodarką narodową. Chodzi o to, że stopień zniekształcenia kosztów społecznych przez pryzmat kosztów przedsiębiorstw zależy w dużym stopniu właśnie od skali przedsięwzięcia.

Wydaje się, że w rachunku ekonomicznym dużych przedsięwzięć gospodarczych realizowanych przez „Centrum”, choć przewidywane koszty określonych przedsiębiorstw przemysłowych muszą być brane pod uwagę, to jednak muszą być one często poddawane korekcie oraz weryfikacji i uzupełniane elementami kosztów społecznych nie znajdujących wyrazu w kosztach przedsiębiorstw. Przykładem takich kosztów mogą być koszty dewastacji środowiska przyrodniczego. Do kosztów przedsiębiorstw muszą być też wnoszone korekty z tytułu ustaleń prognostycznych, przeprowadzanych z pozycji całej gospodarki narodowej, a nawet światowej.

Znacznie mniejsze niebezpieczeństwa występują przy posługiwaniu się, jako reprezentantami kosztów społecznych, kosztami przedsiębiorstwa w rachunku mikroekonomicznym, przeprowadzanym przy podejmowaniu decyzji gospodarczych przez samo przedsiębiorstwo przemysłowe¹⁰.

Przy drobnych, usprawniających przedsięwzięciach technicznych i organizacyjnych, podejmowanych w przedsiębiorstwach, można chyba nawet założyć identyfikację zmian w kosztach przedsiębiorstw ze zmianami w kosztach społecznych.

¹⁰ Widzę tu analogię do zakresu celowego stosowania stopnia złożoności rachunku ekonomicznego sformułowanego przez J. Pajestkę: „Prawdą jest, że stosunkowo najprostsze metody rachunku ekonomicznego, polegające na bezpośredniej konfrontacji nakładów z efektami w zakresie oddzielnych zagadnień ekonomicznych mają szerokie zastosowanie i pozwalają na poważne zracjonalizowanie gospodarowania na wielu odcinkach. Są one w szczególności użyteczne w tych przypadkach, gdzie chodzi głównie o lepsze wykorzystanie istniejących zasobów ekonomicznych. Tam jednak, gdzie wchodzi w grę dobór nowych procesów techniczno-ekonomicznych, alokacja zasobów i produkcji w skali większych jednostek gospodarczych, handel zagraniczny, trzeba często posługiwać się złożonymi metodami rachunkowymi i programowania”.

Choć można wątpić, czy postulat, aby koszty przedsiębiorstwa wyrażały relacje między kosztami społecznymi realizowanych zadań produkcyjnych, będzie mógł być kiedyś w pełni zrealizowany, to jednak samo postawienie problemu jest prawidłowe. „Rachunek kosztów na niższych szczeblach decyzji nie może stać w sprzeczności z rachunkiem na szczeblu ogólnonarodowym”¹¹. Należy podejmować działania w zakresie mechanizmów funkcjonowania gospodarki narodowej, narzędzi ekonomicznych, zmierzające do zbliżenia kosztów przedsiębiorstw przemysłowych do kosztów społecznych związanych z ich działalnością.

Zwiększenie wartości poznawczej kosztów przedsiębiorstw przemysłowych, ich urealnienie, czyli zmniejszenie rozbieżności między nimi a kosztami społecznymi powinno następować kilkoma drogami. Najważniejsze z nich wymieniam poniżej w punktach.

1) Doskonalenie systemu cen zaopatrzeniowo-inwestycyjnych, mających doniosłe znaczenie dla kosztów przedsiębiorstw przemysłowych, które je zużywają w procesach produkcyjnych. Jest to niewątpliwie najważniejsza droga urealniania kosztów przedsiębiorstw. I choć wiele uczyniono udoskonaleń w tym zakresie, to jednak w dalszym ciągu cen wielu surowców nie można uznać za wyznaczone na podstawie kosztów społecznie niezbędnych.

2) Rozszerzenie zakresu stosowania kursu dewizowego przy ustalaniu cen krajowych produktów z importu i doskonalenie tego kursu. Ta droga zwiększania wartości poznawczej kosztów ma dla niektórych przedsiębiorstw bardzo duże znaczenie.

3) Doskonalenie systemu amortyzacji środków trwałych. Chodzi o to, aby amortyzacja ta jak najpełniej oddawała wielkość zużycia fizycznego i ekonomicznego środków trwałych.

4) Włączenie do rachunku kosztów produkcji przedsiębiorstw elementów kosztów społecznych dotąd tam nieobecnych. Wprawdzie nastąpił postęp w tym zakresie, ale realizacji zasady „pełnego rachunku kosztów” przedsiębiorstwa nie można uznać za zakończoną. W dalszym ciągu w rachunku kosztów nie są reprezentowane albo są reprezentowane w niedostatecznej mierze takie elementy kosztów społecznych, jak: oprocentowanie środków trwałych i obrotowych, oprocentowanie nakładów inwestycyjnych, opłaty za korzystanie z ziemi i innych zasobów przyrody, w tym opłaty za ochronę środowiska przyrodniczego, na które ujemnie oddziałuje przedsiębiorstwo.

Wydaje się słuszne uzupełnienie, że „w praktyce postulat kompletności rachunku nigdy nie może być absolutnie w pełni zrealizowany. Zawsze mogą istnieć takie sprzyjające lub nie sprzyjające warunki stosowania czynników wytwórczych i takie ich właściwości, które ze względu

¹¹ L. Biliński, *Matematyczne modele rachunku kosztów (Modele hipotetyczne)*, *Ekonomista* 1965, nr 2, s. 389.

czysto techniczno-rachunkowych i organizacyjnych nie mogą być wymierzone i ujęte w rachunku" ¹².

Przedstawiony w tym artykule, zresztą skrótowo, problem jest trudny i jego naświetlenie zapewne nie jest pełne. Na usprawiedliwienie mogę przytoczyć opinię W. Wilczyńskiego, że zaniedbane są u nas zarówno teoria, jak i praktyka dróg przejścia od rachunku makro- do mikroekonomicznego oraz problemy wzajemnego uwarunkowania tych rachunków ¹³.

PRODUCTION COSTS OF AN INDUSTRIAL ENTERPRISE AND SOCIAL COSTS OF PRODUCTION

S u m m a r y

Social costs of production mean the whole of goods which must be spent by a society for reaching a given production effect, i.e. a stream of spent social work and expenditures for other than work production factors (area, national environment, resources of fixed capital and of turn-over funds). The category of costs of an enterprise results from existing commodity-monetary relations in a socialist economy. They express individual expenditures of material resources of an enterprise for the production process realized in it. Expenditures of these resources can be connected with using or engaging production factors in the process of production.

The scope of elements creating production costs of an enterprise is different in particular countries and in addition it changes in time. It depends on the system of management of the national economy, on using or not definite economic instruments and on carrying on a definite social policy by the state.

With the postulate of non-contradiction of macro- and micro-economic calculi the problem of compliance of dynamics and relations of costs of enterprise and of social costs is connected. There arises a question, whether the costs of an enterprise can function as a representative of social costs. There appear some obstacles in respect to that. The costs of an enterprise do not encompass all the elements of social costs connected with production. Increase or decline in costs of an enterprise needs not to lead to changes in social costs and can cause changes in costs in other economic units. The basic hindrance is the deformation of social costs of purchasing certain goods by industrial enterprises by prices of goods in the turnover between the subjects of the national economy and by prices of imported goods.

Actions should be taken up in the sphere of mechanisms of functioning of the national economy and in the sphere of economic instruments. These actions should near the production costs of an enterprise to social costs connected with its activities. The matter is to improve the price system and the amortization system of stable capital as well as to include a row of elements into the costs calculus.

¹² *Ekonomia polityczna socjalizmu. Podręcznik dla wyższych szkół ekonomicznych*, Warszawa 1972, s. 222.

¹³ *Aktualne problemy rozwoju ekonomii politycznej socjalizmu (wypowiedzi dyskusyjne)*, Nowe Drogi 1969, nr 3.